

SRBIJA U KONTINUITETU KULTURE NASILJA-EFEKTI POSTTRANZICIONE KULTURNE PARADIGME¹

Dr Olivera Pavićević

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Nasilje kao društveni fenomen predstavlja više značnu pojavu koja ne podrazumeva samo primenu fizičke sile i ne mora biti povezana sa kriminalitetom. Načini na koje se nasilje ispoljava su otkriveni i skriveni, raznovrsni i mnogobrojni. Kreću se od teških krivičnih dela kakvo je ubistvo, do načina na koji se proživljava svakodnevница uz političko, medijsko, komunikacijsko, rodno ili pak, neko drugo nasilje. Strah od nasilja predstavlja narastajući i uznemirujući fenomen današnjice.

Osnovna teza u ovom tekstu je da postoji institucionalna podrška kulturi nasilja, te da se ona ogleda u zakonima, socijalnoj i kulturnoj politici i delovanju institucija koje su povezane sa kolektivnim izrazima kulture. Primena prava i kvalitet socijalnih institucija su od ključnog značaja za ponašanje građana i definisanje onoga što je prihvatljivo i neprihvatljivo. Bujanju potkulture nasilja pogoduje izostanak pravne i institucionalne regulative. Vrednosna i normativna konfuzija dovode do vakuma koji proglašava nasilje za dominantni oblik samoodbrane, pa i opstanka. Predatorski odnos prema društvu usled dugotrajne institucionalne anomije postaje svojstvo, kako elite, tako i građana. Rodna dimenzija se ispoljava kroz osjećeni i radikalizovani patrijarhalni obrazac koji, takođe, na različite načine generiše nasilje.

Ključne reči: nasilje, kultura, potkultura, patrijarhat, kapitalizam, institucije

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

UVOD

Nasilje, čini se, nikada nije samo nasilje. Ono proizilazi iz nejednakosti, kako političke, tako i perceptivne. Kroz nasilje se može ostvariti fizička i simbolička dominacija identiteta pojedinaca i grupa. Ono često nosi jednu vrstu komunikativne snage, a bol koji nanosi je fizički i simbolički. Bol javne degradacije povezan je sa značenjima nasilja koji su podjednako bitni i za počinioca, i za žrtvu. Širok spektar uznemirujućih nasilnih događaja - neonacistički napadi, seksualni delicti, zločini različitih nasilničkih bandi mogu se shvatiti kao oblici ritualnog nasilja dizajnirani tako da degradiraju identitet žrtava i da nametnu niz željenih značenja za njih, koja će opstati dugo nakon što fizički bol izbledi (Ferrel et al. 2008). Njihova strašna posledica leži u složenoj povezanosti sa kulturnim značenjima. Nasilje je utkano u slike koje prinosi svet globalne komunikacije. Proslava nasilja je deo kulturne produkcije identiteta, smisla i značenja, nažalost, prečesto, zasnovanih na nejednakosti, teroru i ideologiji. Značenje i doživljaj nasilja se specifično menjaju u kulturnom kontekstu, što dovodi do potrebe da se fenomen nasilja analizira u skladu sa kulturnim obrascem, koji može biti dominantan ili partikularan u jednom društvu.

U sprezi nasilja i kulture, nastao je pojam potkulture nasilja koji podrazumeva specifične – lokalne, ili za određenu grupu svojstvene sklonosti ka uvažavanju moralnih kodeksa koji su zasnovani na nasilju. Takve zajednice su, najčešće, tradicionalno sklone uzdizanju nasilja shvaćenog, pre svega, u vezi sa očuvanjem časti. One su konfliktne u odnosu na dominantnu kulturu, i širu društvenu sredinu. Potkultura nasilja predstavlja izdvojeni sistem normi, pravila ponašanja, kažnjavanja i nagrađivanja koji se formira mimo ili u suprotnosti sa dominantnim vrednosno-normativnim sistemom, faktički hipertrofirajući njegove određene elemente (prevashodno očuvanje tradicionalnih vrednosti patrijarhata i tako shvaćene muškosti).

Potkultura nasilja predstavlja opstanak, ili regresiju u strogo hijerarhijski organizovanu zajednicu, a nasilno ponašanje se ne pojavljuje kao posledica pronasilnih vrednosti i stavova, već su oni rezultat uspostavljenog poretku unutar te potkulture. Ugled, čast i hrabrost su karakteristike najuvaženijih pripadnika ove potkulture i njihova snaga se meri kriterijumima koji su formirani unutar te potkulture. Dok su za pripadnike ostatka društva oni često nerazumni i brutalni, pripadnici potkulture ih interiorizuju kao ispravne i slede bez osećanja krivice.

Dok se potkultura nasilja odnosi na uspostavljanje specifičnih pravila društvenog saodnošenja u kome nasilje predstavlja normativni oblik socijalne kontrole, kriminalnu potkulturu čini složena asocijacija i mreža simbola, značenja i znanja (Ferrell, 1995). Pronasilna potkultura ne podrazumeva nužno prihvatanje kriminalnih vrednosti, iako je, prema Volkangu i Ferakutiju, u direktnoj suprotnosti sa dominantnom kulturom (Wolfgang i Ferracuti 1967). Međutim, ni kriminalna potkultura ne predstavlja jednoznačnu povezanost sa kriminalom u pravno-krivičnom smislu. Pripadnici kriminalne potkulture uče i dele zajedničke motive, stremljenja,

racionalizacije i stavove koji čine specifičan stil života. Ipak, u osnovi, kako potkulture nasilja, tako i kriminalne potkulture stoji kontinuum marginalnosti kao centralna tačka prihvatanja vrednosti koje se prepoznavaju kao kontra-kultурне vrednosti.

Definisanje kriminalne potkulture koja nastaje na raskrsnici kulture i kriminala varira u dinamičnom saodnošenju društvenih i pravnih normi, stila, simbola i medijske reprezentacije. Prihvatanje kriminalne potkulture ne podrazumeva nužno učešće u kriminalu, već može značiti izbor identiteta ili stila koji sadrži nekonvencionalne, nedozvoljene ili kriminalizovane prakse.

Susretanje kulturne i kriminalne prakse u savremenom društvenom životu predstavlja "evoluciju javnih kontroverzi prošlosti i sadašnjosti koji oblikuju iskustvo i percepciju svakodnevnog života kroz preseke kulture i kriminala" (Ferrell, 1995). Kulturni i krivični procesi se neprekidno prepliću duž kontinuma marginalnosti, nezakonitosti i javnog prikazivanja. Tradicionalno diskretne kategorije kulture i kriminala se neprekidno dovode u pitanje njihovim prožimanjem u okviru novih potkulturnih stilova i simbola. Kultura apsorbuje značenja, stlove i simbole koji su prвobитно definisani u okviru kriminalizovanih praksi pojedinih društvenih grupa i manifestacija (Ferrell, 1995). Kulturni i kriminalni identitet u okviru kriminalne potkulture variraju između konveisionalnog i kriminalnog. Mera "zločudnosti" kriminalne potkulture je uslovljena procesima kriminalizacije (etička, pravno-krivična dimenzija), društvenom polarizacijom (društveno-ekonomski dimenzija) i medijskom reprezentacijom (kulturna dimenzija). Kulturna praksa je na neprekidnoj meti, kako moralno-političkih procena i moćnih kulturnih referenci koje uključuju pravna sredstva i političko-medijske kampanje da se pojedini kulturni sadržaji kriminalizuju, tako i na udaru kriminala koji na različite načine erodira vrednosti dominantne kulture, ali i univerzalnih ljudskih vrednosti.

POTKULTURA I KULTURA NASILJA KAO RAZLIČITI FENOMENI

Pojam potkulture nasilja se razlikuje od kulture nasilja. Prva predstavlja odstupanje od preovlađujućeg konsezusa o normama i vrednostima i ograničena je na određene oblasti, zajednice ili grupe. Ona protestuje protiv društva u celini prihvatanjem nasilnih metoda rešavanja konfliktata. Pozivanje na prinudu i nasilje često stvaraju osećanje identiteta, ali stoje u suprotnosti sa tekvinama modernih društava koji nikada direktno ne podstiču protivzakonito nasilje.

Ukoliko postoji nasilna praksa koja je prihvaćena od društva kao celine moraju se tražiti indirektne ili prikrivene indikacije koje podstiču nasilje u normativno odobrenim dispozicijama ili u konceptualnoj ili ideološkoj postavci. Činjenice nasilja često govore same za sebe, a da bi se saznalo kako su one podržane i ugrađene u dominantnu kulturu moraju se razmatrati centralne vrednosti društva (Waldmann, 2007).

Shodno tome, važno je istaći da moderni kapitalizam funkcioniše kao kulturno preduzeće i da se njegova ekonomija ostvaruje u kulturi. On se pojavljuje kao sistem dominacije čija je ekonomski i politička održivost zasnovana na kulturnim dostignućima.

Njegovi zločini i njihova kontrola su, takođe, uslovjeni tržišnim načinom života, reklamnim mašinerijama koje prodaju potrebe, identitete i uticju na osećanje pripadnosti (Ferrell,2008). Uslužna ekonomija zasnovana na zamišljenim zadovoljstvima deo je kulturne producije koja iza ideologije slobodne trgovine i rasta ekonomskih mogućnosti skriva gulage fabrika sa jeftinom radnom snagom. Ulazak potrošačkog kapitalizma u društveni život menja pretpostavke nasilja i zločina koji se vrte u krugu institucionalizovane nehumanosti koja mu je u velikoj meri svojstvena.

Popularna kultura, pre svega, posredovna medijima i industrijom zabave obuhvata spektakl nasilja, brutalni muški autoritet, kao i imunitet i ravnodušnost spram činjenica nasilja u gotovo svim sferama društvenog života. Praksa nasilja postala je uobičajeno dnevno iskustvo u kome ljudi više nisu samo voajeri tih strahota, već i saučesnici koji se oslanjaju na nasilje. Spektakl sugerije želju društva za spavanjem (Debord,1994). Spektakl je u naponu i potčinjen je snagama neoliberalizma koji promovišu mešavinu infantilizma, brutalnosti, odbacivanja i bezakonja. Kazino kapitalizam hrani spektakl, obezbeđuje triumf forme nad suštinom. Ljudi više ne mogu zamisliti zadovoljstvo u bilo kom drugom smislu osim kroz nemilosrdne prizore bezrazložnog nasilja i okrutnosti, čak i onda kada tuguju zbog njegovih tragičnih posledica (Giroux, 2012). Različiti izrazi ekstremnog nasilja se beskonačno reprodukuju u različitim kulturnim aparaturama koje funkcionišu u nizu drugih ekonomskih i političkih snaga u legitimnoj kulturi okrutnosti i odbacivanja u svakodnevnom životu. Zadovoljstvo je kolonizovano u službi nasilja jačajući tvrdnju da "postoji echo pornografije u maksimiziranju zadovoljstva nasilja" (Giroux, 2012). Takvo nasilje promoviše stanje moralne, emocionalne i intelektualne anestezije u kojoj se stvarno nasilje čini kao tehnički nesavršeno u odnosu na svoje holivudske, televizijske i ekrанизovne kulturne verzije.

Nasilje se promoviše i kroz idiotizam kulture slavnih koja predstavlja napad na sam duh i radikalnu maštu. Koreni nasilja nisu samo lični, oni leže u domenu nekog nedokučivog emocionalnog poremećaja (Giroux, 2013). Socijalna patologija i kolektivna amnezija sakrivaju duble strukturne i simboličke dimenzije nasilja i proizvode slabu moralnu i političku reakciju. Kolektivna amnezija obezbeđuje preduslov za autoritarnu brutalnost. Neoliberalni kapitalizam je stvorio niz kulturnih aparatura koje su zasnovane na ispraznosti kulture slavnih, konformizmu i infantilizaciji. Estetika hiper nasilja i pedagogija infantilnosti podstiču aroganciju, sputavaju kritički razum, i na kraju vode u represiju. Glavni mediji su opsednuti nasiljem, jer je ono postalo roba koja povećava gledanosti i snažno odjekuje.

U radikalnoj kritici američkog društva, Žiro (Giroux) ističe da država i korporativno nasilje spajaju pljačku javnih riznica, smanjivanje fondova javnim školama, ukidanje javnih davanja, kreiranje politika koje šire siromaštvo, beskućništvo, nedostatak zdravstvene zaštite i svih neophodnih uslova koji su osnova za održavanje minimuma ljudskog dostojanstva (Giroux, 2013). Preokupacija svakodnevnim preživljavanjem je naterala ljudi da prestanu da gledaju napred i da urone u kulturu straha, nesigurnosti i nadzora. Umesto modela pravde i socijalne odgovornosti država je postala prototip bezakonja, simbol korupcije, kažnjavanja i pohlepe. Nasilje je postalo, ne samo temelj

korporativnog suvereniteta, ono je postalo ideološka brana zdravom razumu. Pod kazino kapitalizmom država je postala neprijatelj i garant legitimizacije nezakonosti, normalizacije nasilja i sile. Sama subjektivnost je postala hiper-maskulizirana, transformisana u proslavi agresivnog i nasilnog.

Umesto da promovišu demokratske vrednosti i poštovanje prema drugima koje uključuje društvenu odgovornost institucije su organizovane za proizvodnju nasilja, u školama, zatvorima, i u glavnim ekonomskim institucijama. Finansijski oligarsi, apostoli kazino kapitalizma promovišu oblik društvenog nasilja koji se može nazvati "gangsterski režim". Komanda sveopšte privatizacije iznedrila je "kulturu surovosti" koja poznaće samo pravo jačeg, bez milosti za slabije, usamljene, bolesne, nezaposlene i siromašne(Giroux, 2013).

Globalizacija u velikoj meri podrazumeva politiku koja je postajući globalna, postala nesputana od politike nacionalnih država, manje kontrolisana, arogantnija i sve više začarana u svojoj potrazi za resursima, profitima i bogatstvima. Za razumevanje tog procesa odgovorne su lokalne vladajuće elite koje u kontinuitetu ispoljavaju nedovoljno sposobnosti u balansiranju uticaja i efekata spoljnih i unutrašnjih društvenih procesa. Savremeni svet brzih pokreta koji se kreće tele-komunikacijskim mrežama emituje slike nasilja nastale u ekspanzionističkoj putanji kasnog kapitalizma. On nastavlja da kontaminira jednu zajednicu za drugom oblikujući društveni život u nizu pljačkaških susreta, kao i svakodnevnim kriminogenim očekivanjima materijalnih pogodnosti. Globalne trajektorije pretvaraju kolektivite u tržišta, ljude u potrošače, a iskustva i emocije u proizvode (Ferrel, 2008). Činjenice nasilja ne mogu biti ukinute političkom promenom, iskazima ili kampanjama o značaju smanjenja nasilja. Kultura je mesto u kome se odvija neprekidna smena kulturnih obrazaca koji slave nasilje, ali i mesto koje može zaustaviti i izmeniti taj kontinuitet promocijom univerzalnih ljudskih vrednosti na svim nivoima.

Iako je potkultura nasilja u Srbiji marginalizovana, nasilje ostaje okosnica produkcije kulturnih i društvenih relacija u sklopu hiperkomercijalizacije i banalizacije kulturnih vrednosti. Nasilje nije više deo ideološko-nacionalističkih opsena koje skrivaju činjenice društvene realnosti (konverziju političkog u ekonomski kapital od strane vladajućih elita). Ono se ispoljava kao rezultat uspostavljanja novog društvenog, ekonomskog i kulturnog poretku u duhu korporativnog kapitalizma. Taj proces protiče u potpunoj nespremnosti odgovornih društvenih i kulturnih aktera da se sa njime suoče izvan granica partikularnog interesa. Nespremnost se ogleda u širokom spektru zloupotreba, neznanja, neregularnosti, nebrige i nestručnosti.

Novi politički ciljevi mogu doneti zaokret u percepciji političkog neprijatelja. Međutim, ljudi i dalje trpe neumanjeni pritisak izrazito nepovoljnih društveno-ekonomskih okolnosti. Mada je aktuelna politička elita u Srbiji, uslovno rečeno, opozvala tradicionalne ideološke neprijatelje (najčešće označene u nacionalističkom ključu), ostaje pitanje šta se na individualnom i kolektivnom nivou dešava sa negativnim osećanjima koja su bila ka njima usmerena. Da li i ona mogu da nestanu ukoliko prethodno nisu realizovane društvene i kulturne prepostavke prijateljskog i

nekofliktnog diskursa koji podržavaju toleranciju, solidarnost i empatiju kao modus socijalne interakcije? Da li sagledavamo prijatelje izvan kriterijuma koji je definisan postojanjem političkog neprijatelja. Da je odgovor na ovo pitanje odrečan pokazuju dve preovlađujuće socijalno-psihološke reakcije postkonfliktog društva Srbije, a to su sa jedne strane, apatija i cinizam, a sa druge, pojačano brutalno i nepredvidljivo nasilje koje se sve više odigrava u bliskom porodičnom i susedskom okruženju. Pitanje: "u ime čega da činim nasilje" zamenjeno je pitanjem: "u ime čega da ne činim nasilje?".

SOCIJALNO-EKONOMSKI KONTEKST NORMATIVNE I MORALNE DEREGULACIJE

Institucije civilnog društva se menjaju pod uticajem "korozivnog dejstva tržišta" (Skcopol, 1996). Dominacija tržišta ima širi društveni uticaj na kontekstualizaciju normativnih orijentacija i percepciju (ne)pravde². Ona se odnosi na tipove ponašanja u okviru "kognitivnog pejzaža" koji reprezentuje strukturno prilagođavanje moralnom poretku tržišta i ekonomije (Karsted i Farrall, 2006).

Oslanajući se na Mertonovu teoriju anomije (Merton, 1938), Messner i Rosenfeld (Messner i Rosenfeld, 2007) su izneli shvatanje po kome dominacija ekonomije u društvu i kulturi stvara nesklad između kolektivno akcentovanih ciljeva i dostupnih normativnih načina da se oni postignu. Sa jedne strane, traži se orijentisanje ponašanja prema prospektu bogaćenja, a sa druge, su uveliko uskraćene efikasne mogućnosti da se to uradi institucionalno³ (Merton, 1938:679). Ovaj "kulturni etos" se manifestuje kao "prepoznatljiv skup vrednosti i obaveza" u ostvarivanju željenih orijentacija, kao što su: individualizam, univerzalizam i "fetišizam novca" (Messner, 2003).

Anomija zakona se konceptualizuje kao izmenjena struktura normativnih orijentacija koja individualno poimanje pravde pomera na zamućenu granicu između legalnog i legitimnog. Institucionalna anomija i moralni cinizam proizlaze iz poljuljanog odnosa prema legitimitetu konvencionalnih normi. Dominacija profesionalne i životne filozofije prema kojoj su biznis, politika i kriminal neraskidivo povezani u jedinstveni ključ uspeha reflektuje se na svakodnevni život običnih ljudi kao rasprostiranjen stav da kršenje različitih normi i regula ima moralno opravdanje. Popustljiv stav prema "parakriminalu" i različitim vidovima nasilja potiče od izjednačavanja preduzimljivosti i bezskrupulznosti. "Kriminal koji ne vrebe torbice, već naše ideale osnažuje ambijent

² Analiza institucionalne anomije (Messner, Rosenfeld, 1994) pokazuje da je ravnoteža između obrazaca za uspostavljanje jedinstva neophodnog za funkcionisanje društva u vezi sa nivoom *dobrovoljnog konformizma* u društvu i delotvornošću mehanizama socijalne kontrole (Cordella, 2009). Kada su obrasci za uspostavljanje jedinstva izrazito neuravnoteženi društvo će se suočiti sa abnormalno visokim stepenom devijantnosti i kriminaliteta. "Anomija nije nedostatak normi već odsustvo (kvaliteta) pružanja podrške normama – kao što su pomirenje, kompenzacija, obrazovanje i reintegracija" (Cordella, 2009: 448).

³ Obim ovakvog ponašanja se povećava sa širenjem disproporcije na relaciji cilj-sredstvo. Merton kaže: "Antidruštveno ponašanje se javlja u velikom obimu samo onda kada sistem kulturnih vrednosti uzdiže, doslovno iznad svega ostalog, određene zajedničke simbole uspeha za čitavu populaciju, dok njegova društvena struktura strogo ograničava ili potpuno onemogućava pristup dozvoljenim načinima postizanja tih simbola velikom delu te iste populacije" (Merton, 2009: 284).

"polusveta" (Ros, 1907) u kome se nesagledivim procesima povezuju legitimni poslovi, političke organizacije i kriminalno podzemlje.

Preovlađujući obrasci materialističke kulture kasnog kapitalizma izmenili su i tradicionalne vrednosti srednje klase. Vrednosti marljivog, predanog rada, obazrivosti i odgovornosti dovedene su u pitanje. "Sve je glasniji poziv na individualizam i pozivanje na ličnu odgovornost kao osnovni uslov za meriokratski uspeh na tržištu koji preduzetnički projekat i zapošljavanje u novoj ekonomiji proglašava za moralnu obavezu" (Brown i Hesketh, 2004: 232). Srednja klasa se prividno pojavljuje kao društvena potpora privilegovanih elita, ali se dubljim uvidom u njeno realno stanje otkriva da je situacija drugačija. Stagnacija prihoda i rast troškova ukazuju na borbu srednje klase za ekonomski opstanak koja se odvija u uslovima rasta fiksnih troškova, plaćanja hipoteka, privatnih zdravstvenih osiguranja, transporta, brige o deci, školovanju i dr. Pripadnici ovog sloja gurnuti su u emotivni ambis, izgubili su mesto u društvenom pejzažu, kao i koherentni identitet što ih čini osujećenim, pa čak i bespomoćnim u pokušajima da poboljšaju svoj položaj.

Istraživanja pokazuju da pripadnici srednje klase izražavaju sve veći prezir prema poštovanju zakona, priznajući u dve trećine slučajeva, da su kršili zakon u sferi utaje poreza i potraživanja od osiguranja (Karsted i Farrall, 2006). Poštovanje pravila u nekim krugovima srednje klase postaje smetnja u povećanju dobiti i stvara neopravданo nepovoljni položaj koji ometa neobuzданo traganje za ostvarivanjem ličnog interesa i profita. Smanjeni moralni standardi srednje klase erodirali su kroz prihvatnje provizija, korupciju, prekršaje u plaćanju poreza i naplati osiguranja. Njihovo opravdanje je pobuna protiv nepravde (Karsted i Farrall, 2006). Nepravda se doživljava kao ograničavanje u držanju distance u odnosu na niže klase. U trci "biti najbolji" opadaju osećanja empatije, solidarnosti i razvijanja bliskih porodičnih odnosa. Moralno stanje engleskog društva mnogo je više narušeno ovakvim ponašanjem nego nasilnim, uličnim i drugim zločinima (Karsted i Farrall, 2006). Srednja klasa je odgovorna za širok spektar kriminalnih aktivnosti. Razlozi su kompleksni, a odnose se na osnovne društvene promene u britanskom društvu u poslednjih trideset godina. Prezir prema zakonu je rasprostranjen u središtu društva, iako se osorno pretpostavlja da se najveće kršenje zakona pronalazi na marginama i među određenim marginalnim grupama. Anti-socijalna ponašanja su anti-građanska ponašanja koja vrše ugledni građani iz pohlepe, a ne iz potrebe, varajući osiguravajuća potraživanja i hvaleći se time po kafanama među prijateljima. Ciničan odnos prema zakonu povećava spremnost uglednih građana da se uključe u nelegalno i nefer ponašanje na tržištu (Karsted i Farrall, 2006).

Novo tržište je izazvalo ekonomske i socijalne promene na makro-nivou, utičući duboko, na kognitivni pezaž koji uključuje normativne orijentacije i ponašanje. Kriminal "svakodnevnog života" reflektuje promene u ekonomiji kasnog dvadesetog veka u kome se dešava "izobilje novih kriminalnih prilika" (Shover, et al. 2003:490). "Obični" potrošači i građani su podjednako uključeni u eroziju morala i "dobre prakse" kao i elite korporativnog kriminaliteta sa svojim globalnim igračima i velikim prevarama (Kasstred, Levi i Godfery, 2006). Građani ne oklevaju da iskoriste nelegalne i nefer izazove.

Bezskrupulozno i nepošteno ponašanje postaje "normalno" usled dvosmislenog odnosa normalnog i normativnog koje se pojavljuje kao posledica deregulisanog tržišta i rizičnog okruženja pozognog kapitalizma. Pritisici tržišta izazvali su temeljne promene u sferi rada, identiteta, kao i efekat deregulacije i delegitimizacije koji je doveo do krize političkih legitimiteta, slabljenja njihovog tradicionalnog uticaja i "nemogućnost legitimizacije dominantnog poretka u društvenim i ekonomskim odnosima" (Sekulić, 2007:349). Uzdrmane osnove legitimnosti rezultiraju erozijom legitimiteta institucija vitalnih za demokratska društva, kao što su sistem obrazovanja, socijalna država i pravosudni sistem, izazivajući uspon uličnog nasilja, legalnog cinизма i nepoverenja. Sumnja u zakonske norme i njihovu primenu, kao i osnovna načela društvenog morala konvencionalne vrednosti proglašava za irrelevantne, nepraktične i nedostizne.

Stvaranje novih političkih i ekonomskih odnosa na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou u mnogo većoj meri predstavljaju generator nasilja, nego što je to pitanje socijalnog kolapsa (Duffield, 2000). Globalna neformalna ekonomija i kriminalna privreda postaju način preživljavanja. Nastojanje da se društvo organizuje po formalnoj liniji na osnovu ideje o univerzalnom pravilu koje organizuje društveni život, nije osjećeno isključivo iracionalnim principima neformalnih mreža koje se tumače kao afektivne relacije srodničkog i prijateljskog karaktera, već se može govoriti o izboru "racionalne ekonomske aktivnosti koja je usmerena na zarađivanje novca i minimiziranje rizika koja stoji u osnovi kriminalne aktivnosti" (McIntosh, 1976: 265). Deregulisani javni i privatni sektor rezultat je ekonomske metamorfoze koja je "tržište iz senke" ponudila kao iznuđenu strategiju za opstanak u "gangsterskom režimu" u kome nasilje, a ne građanska odgovornost, predstavlja mnogo značajniji faktor za uspešno individualno funkcionisanje. Shodno tome, *predatorski kapital* (Pavićević, 2015) predstavlja oblik humanog kapitala sahvaćenog kao skup stavova i sposobnosti koje pojedinac prihvata i razvija da bi ostvario egzistenciju definisanu kriterijumima tržišne kulture pozognog kapitalizma.

PROŽIMANJE KULTURE I POTKULTURE NASILJA – KONTINUITET NASILJA U SRPSKOM DRUŠTVU

Postavlja se pitanje u kakvom su odnosu potkultura nasilja pojedinih zajednica i grupa i globalna nasilna kultura? Odgovor na ovo pitanje je posebno značajan za Srbiju u kojoj je pre dvadesetak godina došlo do intenziviranja potkulture nasilja i njenim rasprostiranjem u svojevrsnu kulturu nasilja. Uzimanje zakona u "svoje ruke" i ostvarivanje ciljeva mimo i nasuprot zakona upotrebotom prinude i nasilja bilo je tipično za period devedesetih godina prošlog veka u Srbiji. Sklonost ka takvoj rutinizaciji kolektivnog nasilja poticala je od bliskosti aktuelnog ratnog sukoba, izolovanosti i sveobuhvatne kriminalizacije društva. U takvim okolnostima nasilje je omogućavalo sticanje ugleda i uspeha.. Nasilje je popunilo vakume koji su nastali razaranjem vrednosnih i normativnih regulativa. U kulturi oskudice i uznemirenih identiteta stanje nemoći i marginalnosti je doprinelo revalorizaciji civilnih vrednosti. Konceptualizacija

potkulture nasilja je bila determinisana intezivnom ekonomskom i socijalnom polarizacijom koja je prizvodila "patološke" ili "nenormalne kulturne vrednosti".

Pro-nasilne vrednosti usvajane su u procesu odbacivanja konvencionalnih vrednosti koje su se doživljavale kao nepravedne, neadekvatne i u moralnom smislu nedosledne. Uzdizanje "ulične pravde" i "uličnog koda" u Srbiji devedesetih, bilo je povezano sa rasprostiranjem sivih i crnih ekonomskih tokova koji su omogućavali opstanak širokim slojevima stanovništva i bogaćenje privilegovanim prokriminalnim političkim elitama, kao i neospornim kriminalcima. Poslovanje u suprotnosti sa pravnim i legalnim normama, ilegalno tržišre, ekonomska polarizacija i marginalizacija većine društvenih slojeva doveli su do valorizovanja vrednosti i normi potkulture nasilja koje su nudile mogućnost egzistencijalnog i psihološkog opstanka. Uzajamno jačanje potkulture nasilja i kriminala, njihova afirmacija na širokom društvenom planu ogledala se u agresivnoj, neprijateljskoj i patron-klijent strukturisanoj, mačističkoj kulturi srpskog društva devedesetih.

Sa druge strane, talas nasilja sa shodnim obrascima ponašanja i uzora tražio je svoje opravdanje u porošlosti. Parohijalizam – retradicionalizacija nezapadnih kultura kao reakcija na proces demokratizacije (Hantington, 2004; Csillag i Szelényi, 2014) produkovao je etničke, religijske i nacionalističke derive mitsko-ritualne svesti. Nasilje se sagledavlo kao neophodno sredstvo u očuvanju etno-tradicijskog identiteta zasnovanog na mržnji prema ideološki definisanom neprijatelju nacije. Tradicija se vraća kao poslednja mogućnost odbrane identiteta i integriteta pred rasturenim svetom i gubitkom mogućnosti za normalan i uređeni život. Potkultura nasilja raširila se u celom socijalnom i kulturnom prostoru, sa posebno izraženim i radikalnim ispoljavanjima u pojednim društvenim grupama (omladinske huliganske grupacije, pojedine političke partije, bezbednosne strukture, paravojne grupacije, kriminalno podzemlje, većina medija). Junaštvo, čast, nepokornost, inat, hrabrost, ratnička prošlost simbolički su podupirali ksenofobiju, mržnju i nasilje. Oni su činili elemente novog vrednosnog poretka koji se nudio u okviru novog/starog ideološkog diskursa oslonjenog na narative o epskoj istoriji, tradiciji, nacionalnoj slobodi, slavi i junačkoj avanturi.

Izlazak iz kulture nasilja koja je bila dominantna devedesetih godina prošlog veka u Srbiji, odvijao se kroz proces demokratizacije koji je bio zasnovan na vrednostima građanskog društva, i zagarantovanim pravima i slobodama pojedinaca. Međutim, "politički kapitalizam" (Staniszkis, 1990) ili "drugarski kapitalizam" (Sharafutdinova, 2011) je u ideološkoj sferi proizveo "komunistički tradicionalizam" ili "komunistički neokonzervativizam", a u političkoj sferi, nelibralnu demokratiju i patrimonijalni sistem (Csillag i Szelényi, 2014)⁴. U taj proces su uključeni, kriminalizacija svih (ne samo oligarha i moćnih, već i srednjeg i preduzetničkog sloja), korupcija i zastrašivanje, kao i očinski odnos vlade prema građanima koji gube osećanje sopstvene odgovornosti. Novi politički i ideološki legitimet je zasnovan na nacionalnim vrednostima i konzervativoj poziciji. Imperativ liberalne misli da se lični -interes može ostvariti samo kroz uvažavanje interesa

⁴ "Mafijaška država" je formulacija koncepta po kome se pojedine postkomunističke zemlje vide kao organizvane po mafijaškom hijerahijskom sistemu "od gore". Premijer je kum ili don koji koristi javnu vlast da ostvari svoje ekonomske interese i interesu svoje uže i šire porodice (sastavljene od vernih sledbenika) na nepredvidiv, nelegitim i ne-ideološki način (Magyar, 2013, 2014; Naim, 2012 prema Csillag i Szelényi, 2014:4).

svih drugih, bez obzira na njihov različiti identitet (Adam Smit, 1776), ne može biti ostvaren u ideološkom uzdizanju imaginarne nacionalne zajednice koja se pojavljuje kao prazan konstrukt. Nacionalni interes ne proističe iz interesa formiranog kroz interakciju pojedinaca, već od interesa "zamišljene zajednice"- nacije (Anderson, 1991 prema Csillag i Szelény, 2014:7).

Kontinuitet različitih kulturnih obrazaca koji podstiču nasilje u srpskom društvu u poslednjih davaedeset godina ogleda se u snažnoj zastupljenosti različitih sprega kulture i nasilja o kojima je prethodno bila reč. One se međusobno prožimaju i podstiču u permanentnim okolnostima institucionalne slabosti i institucionalizovane opscenosti. Takvo stanje čini da se društveno okruženje neprekidno doživljava kao neprijateljsko čime se smanjuju lični i društveni kapaciteti za razvijanje demokratskog, otvorenog i odgovornog odnosa prema drugima. Neprijateljski, podozriv i nepoverljiv odnos prema bližem i daljem socijalnom okruženju preovlađuje u svakodnevnom životu ljudi u Srbiji. Time se zatvara krug nemogućnosti uspostavljanja društvenih i kulturnih uslova koji će ublažiti anksioznost i napetost u rešavanju mnogobrojnih problema sa kojima se srpsko društvo suočava. Nasilje se pojavljuje kao nužno u različitim patološkim formama.

Kako pronaći izlaz iz neprekidne smene kulturnih i ideoloških koncepata koji slave nasilje? Kako uspostaviti izgubljeni "moralni kompas" u stalnoj sprezi nasilja, kulture i politike u okolnostima nerazvijenih demokratskih, institucionalnih i kulturnih kapaciteta?

Nakon perioda društvenog haosa, postojala je nada da će stabilizacija društvenih okolnosti dovesti do procesa pacifikacije, demokratizacije i dekriminalizacije srpskog društva koji bi vodili opadanju stope nasilja i nasilnih obrazaca društvenog ponašanja. Ta nada se, između ostalog, izjavila i nekontrolisanim uplivom popularne nasilne kulture koju promovišu hiperkomercijalizovani sadržaji masovnih medija, industrija zabave i konzumersko-materijalistička filozofija tržišta. Potkultura nasilja i nasilna kultura u Srbiji predstavljaju dva lica istog procesa. Premda prva, podrazumeva retradicionalizaciju, a druga modernizaciju, obe se postuliraju kao manifestacija globalizacije. Nasilje je u Srbiji postalo norma. Zadatak društvene teorije da identificuje prepostavke nasilja i traga za mogućnostima negovanja nenasilnih opcija u vremenu kada se nasilje razume i bira kao ultimativno sredstvo socijalnog, psihološkog, a sve češće i fizičkog opstanka.

Institucionalna podrška kulturi nasilja se ogleda u zakonima, socijalnoj politici i delovanju institucija koji su povezani sa kolektivnim izrazima kulture. "Koncept humane bezbednosti, zasnovan na građanskim/civilnim vrednostima i utemeljen na pretpostavci da su ljudi i njihove potrebe osnovni subjekti, odnosno temeljni ciljevi bezbednosti, obuhvata široko polje postupaka koji se odnose na čovekov svakodnevni život i dostojanstvo" (Bulatović i Korać, 2014:147). Primena prava i kvalitet socijalnih institucija su od ključnog značaja za ponašanje građana i definisanje onoga što je prihvatljivo i neprihvatljivo. One ne izražavaju samo individualne vrednosti, već su u povratnoj sprezi i oblikuju ih (Nisbett i Cohen, 1997:58). Institucionalna podrška kulturi nasilja podrazumeva odnos prema korišćenju telesnog kažnjavanja, nasilju u porodici, kontroli oružja i pitanjima odbrane zemlje. Kao centralna karakteristika koja pogoduje uspostavljanju potkulture nasilja pojavljuje se izostanak pravne i institucionalne

regulative. Zakonska konfuzija, ili njihovo slabljenje dovodi do vakuma koji proglašava nasilje za dominantni oblik samoodbrane.

Nakon demokratskih promena koje su od dve hiljadite godine započete, i to vrlo problematičnom putanjom, moglo bi se zaključiti, da se potkultura nasilja inspirisana šovinizmom vraća u prostore društvene margine. Izvor društvenog nasilja, sve više, postaje tržište u senci globalizacije, ostvarivanje ekonomске prednosti i definisanje onoga što je poželjno, normativno i prihvatljivo sa stanovišta eskalacije tako shvaćenog nasilja. Nasilje se ogleda u načinu na koji su političke elite vršile beskrupuolzno i kriminalizovano prevođenje društvene svojine u privatnu, ali i u razumevanju demokratskih promena od strane širih društvenih slojeva. Ono se pre svega odnosi na sticanje što boljih pozicija u hijerarhiji novog materijalističko-kompetitivnog društvenog poretka u kome će se mogućnosti potrošnje sagledavati kao osnovni cilj. Socijalna regresija, kao ljudska cena haosa izazvanog tranzicijom rezultirala je procesom "razrazvoja", uz paradoksalnu skolonost ekonomista poluperiferije da se čvrsto drže neoliberalnog prisutpa (Blagojević, 2009).

Susretanje potkulture nasilja i kulture nasilja opstaje i nadalje u srpskom društvu, i to u nekoliko ključnih tačka. To su preovlađujuća dihotomija neprijatelj - prijatelj koja svako rivalstvo prevodi u crno-beli svet bez šansi za kompromis i saradnju. Model prijatelj-neprijatelj kao obrazac percepcije povezan je sa pseudo-moralnim diskursom o časti i potrebi da se konflikti rešavaju na liniji "milo za drago". Posebno je izražen kod mlađih ljudi koji čin nasilja vrše usled besciljne mržnje, pražnjenja nekanalisanе energije i dosade koja nastaje kao posledica kratkoročnog hedonizma kao dominantne kulturne vrednosti. Tako se, ujedno, stiču pozicije u hijerahiji potkulture nasilja. Izbor da se konflikti nasilno rešavaju uključuju izrazitu netoleranciju i manihejski pogled na svet koji prezire nijanse i praštanje.

Drugi obrazac ponašanja koji promoviše proizvoljnu upotrebu nasilja uključuje mačo kult koji je povezan sa nemilosrdnim, brutalnim i zapovedničkim ponašanjem pojedinaca koji stiču veliki ugled u direktnoj konfronciji sa neprijateljem. Smrt se banalizuje hipertrofijom hedonističkog stila života koji uključuje opijanje, drogu, odbacivanje budućnosti, isticanje trenutka koji bi trebalo da bude proživljen burno i razuzdano. Njihova filozofija života kombinuje "brutalni hedonizam" (Petrović, Međedović i Kujačić, 2014) i prezir prema zajedničkim vrednostima civilizovanog sveta koji su zasnovani na fundamentalnoj vrednosti poštovanja fizičkog integriteta. Saosećanje kao osnova socijalne solidarnosti se tretira kao slabost. Međutim, najčešće su mlađi ljudi, pripadnici potkulture nasilja, samo sredstvo izvršenja nasilnih radnji iza kojih su skriveni kriminogeni i lukrativni interesi ljudi iz senke.

Uzdizanje *negativiteta*, posebno među mlađim ljudima, predstavlja posledicu i simptom nečeg što bi se moglo nazvati *krizom smisla*. Niz "dekonstrukcija" karakterističnih za pozni modernitet doveo je do dekonstrukcije realnosti koja postaje obesmišljena i destimuliše volju za aktivnim i motivisanim životom. Intenzivirano nasilje je reakcija društva na tačku u kojoj je dekonstrukcija prerasla u destrukciju.

ZAKLJUČAK

Bujanje potkulture nasilja je bilo svojstveno vremenu u kome je individualno nasilje korespondiralo sa potrebom za samoodbranom u okolnostima društvenog haosa, a kultura nasilja je bila produkt visoko kriminalizovane države i društva. Umesto da se dubokom i temeljnom dekriminalizacijom društva prevaziđu ove slabosti, one su ojačane uplivom nasilne kulture neoliberalizma u procesu instaliranja falične demokratije materijalnog. Nasilje i princip tržišta su se međusobno proželi sužavajući perspektivu izgradnje demokratskog društvenog poretka, i blokirajući pedagoški potencijal obrazovnih i kulturnih institucija.

Posebno mlađi ljudi, koji sve više zapadaju u zone terminalne isključenosti, jer nemaju posao i perspektivu, odustaju od diskursa demokratije (Giroux, 2013). Ova sumorna realnost proizvela je nevericu u moć maštete, građanske političke volje i otvorenost demokratije. Smena kolektivističkih ideologija dovela je do individualizma definisanog materijalnim, a lična i građanska odgovornost je svedena na potrošačko-kompetitivne zahteve novog tržišnog poretka, za uspešnije i borbu za egzistencijalni opstanak za ostale. Apatija širokih društvenih slojeva skriva resentiman koji je uvek na meti političkog populizma.

Potkultura nasilja nije osporena nasilnom kulturom neoliberalizma, ona samo menja motive, simbole i uzroke. Producija nasilja, velikim delom potiče iz nemogućnosti adekvatnog pozicioniranja u vertikalnoj hijerarhiji koju determinišu materijalističke vrednosti i konzumerska kultura koja, gotovo da nema alternativu. Potkultura nasilja se sužava na uske, pretežno omladinske grupacije (huligani, ekstremni desničarski pokreti) i one predstavljaju još radikalnije izraženi infantilizam, brutalnost i mačizam unutar novouspostavljenog tržišnog poretka. Čast i junaštvo postaju drugorazredni motivi potkulture nasilja u Srbiji, dok potreba za potvrđivanjem nestabilnog ega⁵ postaje jedan od glavnih motiva pripadnosti pronašilnim gurpacijama. Regresija u različite vidove nasilničke bratske solidarnosti koja se okuplja oko anti-građanskih ideja ostaje tipična za potkulturu nasilja u Srbiji (Pavićević, 2013 a).

Međutim, činjenica da potkultura nasilja gubi ideološki značaj na širem društvenom planu nije znak smanjivanja nasilja, već se paradoksalno, nasilje oslobođeno ideologije pojačava na nivou cele društvene zajednice. Ono postaje nepredvidljivo, nasumično, okrenuto ka bliskom porodičnom i susedskom okruženju, surovo u svojoj proizvoljnosti i tragičnim posledicama. Ekstremizam pojedinih nasilničkih grupa ostaje problem, ali mnogo veći problem predstavlja nasleđe "ražalovane" retradicionalizovane potkulture nasilja koja je obećavala povratak muškog ponosa. Nasilje, posebno muško, opstaje kao jedino sredstvo izražavanja očaja zbog oduzete iluzije o sposobnosti da se ostvari patrijahatom normirana uloga muškarca, i to u uslovima teške ekonomске, ali i moralne krize. "U velikoj meri ispraznjena i uzdrmana rodna uloga muškarca, uz realno jačanje egalitarnosti u privatnoj i javnoj sferi, uz sve oscilacije doprinela je jačanju patrijahalnih

⁵ O labilnom samopouzdanju kao dominantnom faktoru nasilja videti u knjizi *Nasilje kao odgovor* (Pavićević, Kron i Simeunović-Patić, 2013)

ideologija kao reakciji na to stanje. Muškarci, koji se opiru promenama rodnih odnosa, ujedno i iskazuju konzervativnije stavove u odnosu na žene" (Blagojević Hjuson, 2013:5).

Postavljanje pitanja smisla se odnosi na konačnu pobedu kulture u kojoj su društveni odnosi posredovani tržištem (Pavićević, 2013). To je kultura koja ne poznaje simbole, motive i solidarnost društvenih odnosa kakvi važe u kolektivnim ideologijama. Ona zahteva nove oblike solidarnosti koji su zasnovani na individualnom i autonomnom razumevanju značaja šire shvaćene društvene, ekonomski i kulturne dobrobiti. Međutim, hiperkomercijalizacijom većine segmenata društvenog i kulturnog života, društvena stvarnost postaje neprepoznatljivo polje izrazito nejednakih mogućnosti koje ukida svaku vrstu društvene solidarnosti. Nasuprot prethodnom periodu u kome su bes, frustracije i mržnja bili usmereni ka kolektivno utvrđenim metama, u novom političkom ambijentu nema jasnog ideološki definisanog neprijatelja, te se negativna osećanja pretvaraju u paranoidni doživljaj bliskog okruženja kao neprijateljskog. Problem se više ne pojavljuje u motivima koji predstavljaju poziv na nasilje, već u nedostatu motiva da se ne posegne za nasiljem. Uspeh determinišu različita tržišta rasprostirući osećanje nesigurnosti. Čak se ni pristajanje na bespoštednu kompetitivnost ne pojavljuje kao garant uspeha, jer su mogućnosti oskudne, monopolizovane i obećavajuće samo za neznatni procenat privilegovanih. Neuspех, kao verovatniji ishod napora koje pojedinac ulaže za postizanjem kakve takve socijalne pozicije može rezultirati totalnom apatijom ili totalnim nasiljem. Pored činjenice da nasilje poprima neshvatljivo surove forme ispoljavanja, postaje sve učestalije i predstavlja konstantnu društvenu opasnost, posebnu društvenu pretnju predstavlja latentni i prigušeni nasilni potencijal apatičnih i odbačenih ljudskih viškova. Treba uvek imati u vidu da su populističke politike najspasobnije da aktiviraju kolektivno nasilje i okrenu ga razaranju i kolektivnom samouništenju.

Koliko god da se potkultura nasilja u pojedinim desničarskim i ekstremističkim grupacijama artikuliše kao otpor konzumerskoj kulturi Zapada ona je inkorporirana od strane te iste kulture. Ekstremističke grupe koje se okupljaju oko antimodernih, mačističkih, profašističkih i ksenofobičnih ideja predstavljaju pseudootpor dominaciji tržištem uspostavljene hijerarhije, jer sami predstavljaju granične elemente te kulture, a u osnovi su vođeni težnjom da se u njoj što bolje smeste. Međutim, oslobođeno nasilje, pogađa sve segmente društva na način koji nije bio poznat u skorijoj istoriji srpskog društva. Ono se pojavljuje kao mnogo značajniji problem koji se mora rešavati pružanjem smislenog odgovora na pitanje vrednosti i značaja ljudske egzistencije u srpskom društvu danas (Pavićević, 2013 a).

Jedan od načina da se otvori put istinskom demokratskom dijalogu koji će kritički razmatrati pozitivne i negativne posledice aktuelnih, nekad i neminovnih društvenih procesa, je oslobođanje i jačanje javne sfere. Ona se gradi nasuprot i mimo tabloidnih istina, politikantskih razračunavanja i intelektualne somnabulentnosti koja ostaje kontuzovana pred interesima korporativnog kapitalizma, ili bilo kog drugog partikularnog interesa. Razvijanje institucija koje stvaraju kapacitet za kritiku, promišljanje i uspostavljanje društvene odgovornosti stoje u osnovi društvenih napora za suzbijanje nasilja. Demokratija zahteva određeni tip građanina čiji interes nije definisan

najužim ličnim potrebama. Međutim, angažovani i društveno odgovorni građani stiču delatno samopouzdanje i ličnu autonomiju u društvenom i kulturnom ambijentu koji obezbeđuje sigurnost smanjujući strah i uznemirenost.

Kako izaći iz začarnog kruga? Kako kompetitivnu materijalističku kulturu korporativnog kapitalizma adekvatno kanalizati u okolnostima oskudice, slabih institucija i vrednosne konfuzije?

U periodu socijalizma je postojala društvena solidarnost kao humani odgovor na faktičku nejednakost skrivenu iza demagoški proklamovane jednakosti. U toku procesa transformacije ogoljena je ekstremna društvena i ekonomska polarizaciju, a društvena solidarnost je definitivno izmeštena u polje neformalnih mreža koje podrazumevaju partikularne društvene interese. Na planu opšteg društvenog interesa zavladala je moralna tupost. Bilo bi veoma rizično ukoliko bi izlazak iz nje bio izazvan poklicima populizma koji, po pravilu, regrutuje i objedinjuje celokupno društveno nasilje ka destrukciji i samodestrukciji.

Ključ u razrešenju problema kakav je intenziviranje nasilja leži u emancipatorskim procesima i zbog toga ga treba tražiti u oblasti obrazovanja i kreiranju alternativnih javnih sfera. U okviru ovih institucija treba podsticati kritičko mišljenje, pozivati na kompromis i saradnju. Obrazovanje ne sme postati biznis za koji se kandiduju samo privilegovani u meri sopstvene koristi. Pedagoške i obrazovne snage su od ključnog značaja za proizvodnju subjektivnosti, identiteta, dispozicija i sposobnosti koje mogu da stanu nasuprot različitim pretnjama koje mobilišu stav protiv stvarne ideje pravde i demokratije svodeći ih na partikularizovane istine i isprazne formalne procedure.

Autoritarne upravljačke strukture se moraju zameniti alternativnim javnim sferama. Obrazovanje je prostor u kome se uči kako misliti kritički i kako braniti prepostavke demokratije kroz stalno preispitivanje društvene stvarnosti. Pedagozi, intelektualci, mladi ljudi, umetnici, novinari i drugi moraju razvijati ideju da je za društvo od najvećeg značaja odbrana institucija, prava i sposobnosti za kritičko mišljenje kroz informisani dijalog kome nema kraja. Razvrstavanje ljudi na potrošače ili radnu snagu deo je dominantnog nasilja kome se ljudi na individualnom nivou mogu suprotstaviti razvijanjem ličnih potencijala za kompromis, saradnju i altruizam čime će izbeći prepostavke za jačanje kolektivnog nasilja.

LITERATURA

1. Blagojević M. (2009). *Knowledge Production in Semiperiphery: A Gender Perspective*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
2. Blagojević Hughson, M. (2012). *Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakodnevni život*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.
3. Bulatović, A. i Korać, S. (2014). Manjak etičke kompetencije u javnoj upravi i ljudska bezbednost, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, Vol. 32(2) str.145-161

4. Brown, Ph. and Hesketh, A. (2004). *The Mismanagement of Talent: Employability and Jobs in the knowledge Economy*. Oxford: Oxford University Press.
5. Csillag, T. and Szelényi, I. (2014). Drifting from Liberal Democracy: Traditionalist/Neo-conservative Ideology of Managed Illiberal Democratic Capitalism in Post-communist Europe, *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 1 (1): 18-48.
6. Cordella, P. (2009). Komunitarna teorija društvenog poretku in: Đ. Ignjatović, *Teorije u kriminologiji*, Beograd: Pravni fakultet u Beogradu p. 444-452.
7. Debord, G. (1994). *The Society of Spectacle*. New York: Zone Books
8. Duffield, M. (2000). 'Globalization, Transborder Trade, and WarEconomies' in Mats Berdal & David M. Malone (eds.), *Greed or Grievance? Economic Agendas in Civil Wars*, Boulder / London: Lynne Rienner Publishers, p.69-91
9. Ferrell, J. (1995). Culture, Crime, and Cultural Criminology, *Journal of Criminal Justice and Popular Culture*, 3(2), 25-42
10. Ferrell, J., Hayward, K., & Young, J. (2008). *Cultural criminology. An invitation*. London: Sage.
11. Giroux, H. (2012). *Colorado Shooting Is About More Than Gun Culture*, Truth-out.org.
12. Giroux, H. (2013). "Cultures of Violence in the Age of CasinoCapitalism", Truth-out.org
13. Huntington, S. (2004). Demokratizacija na kraju dvadesetog veka, Beograd: Stubovi kulture
14. Karstedt, S., Levi, M. and Godfrey, B. (2006). Markets, Risk and 'White-Collar' Crimes: Moral Economies from Victorian times to Enron, *British Journal of Criminology*, 46, Issue 6, p. 971-975
15. Karsted, S. and Farrall, S. (2006). The Moral Economy of Everyday Life: Markets, Consumers and Citizens. *British Journal of Criminology*. 46 (6) p. 1011-36
16. McIntosh, M. (1976) "Thieves and Fences: Markets and Power in Professional Crime", *British Journal of Criminology*, Vol. 16, No. 3, p. 257-266.
17. Merton, R. (1938). *Social Theory and Social Strukture*. New York: Free Press
18. Merton, R. (2009). Društvena struktura i anomija, in: Đ. Ignjatović, *Teorije u kriminologiji* (Deo II – Izbor tekstova). Beograd: Pravni fakultet u Beogradu, p. 280-285.
19. Messner, S., Rosenfeld, R. (1994). *Crime and the American Dream.*, Belmont: CA Wadsworth/Thomson Learning
20. Messner, S. (2003). 'An Institutional-Anomie Theory of Crime: Continuities and Elaborations in the Study of Social Structure and Anomie', *Cologne Journal of Sociology and Social Psychology* 43(1), p. 93–109 .
21. Messner, S. and Rosenfeld, R. (2007). *Crime and American Dream*, Belmont: CA Wadsworth/Thomson Learning
22. Nisbett, R. and Cohen, D. (1996). Culture of Honor: *The Psychology of Violence in the South*. Boulder, CO: Westview Press.
23. Pavićević, O., Kron, B., Simeunović Patić, B. (2013). *Nasilje kao odgovor: socijalne i psihološke implikacije krize*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

24. Pavićević, O. (2013a). Potkultura nasilja i kriminalna potkultura, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*. 32 (2). 95-110.
25. Petrović, B., Međedović, J. i Kujačić, D. (2014). Tipovi ličnosti u prostoru amorala i šizotipije: empirijska evidencija sa osuđeničkog uzorka opšte populacije, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* 33(1) str. 7-29
26. Ross, E. (1907). The Criminaloid. *The Atlantic Monthly*, January, p. 44-50.
27. Sekulić, N.(2003). Postmodernizam i kraj antropologije, *Sociologija*, Vol. XLIV, № 4, p. 343-366.
28. Shover, N. Coffey, G. Hobbs, D. (2003). Crime on the Line. Telemarketing and the Changing Nature of Professional Crime, *British Journal of Criminology*, Volume 43, Issue 3, p.489-505.
29. Skcopol, T. (1996). Unravelling From Above," *The American Prospect* no. 25 (March-April): p. 20-25.
30. Waldmann, P. (2007). Is There a Culture of Violence in Colombia, *International Journal of Conflict and Violence*,: Vol. 1 (1), pp. 61 – 75
31. Wolfgang, M. and Franco F. (1967). *The Subculture of Violence*. London: Tavistock

SERBIA IN THE CONTINUITY OF THE CULTURE OF VIOLENCE

Violence as a social phenomenon presents a multiple phenomenon, which does not imply application of physical violence only, and does not have to be linked with crime. Manners in which violence is demonstrated are overt and hidden, versatile and numerous. They range from serious crimes, such as murder, to the manner a person lives his/her everyday life, and political, media, communication, gender, or some other type of violence. Fear from violence presents an increasing and disturbing phenomenon of today.

The thesis on presence of institutional support to the culture of violence claims that it is reflected in laws, social and cultural policies and actions of institutions linked with collective expressions of culture. Implementation of the law and the quality of social institutions are of crucial importance for behavior of citizens and defining of what is acceptable and what is unacceptable. Absence of legal and institutional regulations appears as the central attribute favorable for flourishing of subcultures of violence. Confusion of values and norms leads to a vacuum which proclaims violence as a dominant form of self-defense, even survival. Predatory approach toward the society because of a long-term institutional anomaly becomes the property both of the elite and citizens. Gender dimension is expressed through a frustrated and radicalized patriarchal pattern and transformation of femininity which also in various ways generate violence.

Key words: violence, culture, subculture, patriarchy, capitalism, institutions